

**ТРОФІМУК-
КИРИЛОВА**

*Тетяна,
ЧИБИРАК
Світлана*

м. Луцьк

**ДО ПИТАННЯ
ВИНИКНЕННЯ
ОДНОГО ІЗ ПЕРШИХ
ПРОСВІТЯНСЬКИХ
ОСЕРЕДКІВ НА ВОЛИНІ
У МІСТЕЧКУ МАЦЕЇВ
(1910–1920-ТІ РР. XX СТ.)**

У XIX – початку XX ст. українські землі опинилися у складі різних держав – Російській та Австрійській (з 1867 р. Австро-Угорській) імперіях. Перед українською елітою гостро постала проблема відстояти право на національно-культурний розвиток українського народу. Вирішити це питання намагалися громадські товариства та об'єднання. Серед яких, одним з найбільш активних та розгалужених була «Просвіта», що виникла 8 грудня 1868 р. у Львові. Її члени здійснювали культурно-освітню та громадську роботу, пропагували українську мову, фіксували народну спадщину і т.д. На сьогодні значний науковий та практичний інтерес має локальна історія просвітянського руху. Так на Волині він активізувався у 1917–1918 рр., проте перша «Просвіта» виникла у краї ще в 1916 р. у містечку Мацеїв Ковельського повіту Волинської губернії (сьогодні це смт. Луків Турійського району Волинської обл.). Цей населений пункт має давню та малодосліджену історію. У документах за різні роки, що зберігаються у Державному архіві Волинської області, можна зустріти наступні варіанти назви містечка: Матійов, Матіов, Матіїв, Маціов, Мацейов, Мацев, Маціїв, Мацеїв.

У 1795 р. після третього поділу Речі Посполитої Мацеїв разом з усією Західною Волинню потрапляє до складу Російської імперії та входить як центр волості до Ковельського повіту Волинської губернії. У 1915 р. містечко зайняли частини австро-угорської армії, а у 1920 р. його територію на декілька місяців вдалося окупувати більшовикам. У вересні 1920 р. Мацеїв захопили польські війська і містечко до 1939 р. опинилося під владою Польщі, ставши центром Мацеївської гміни Ковельського повіту Волинського воєводства [10, 293–294].

Просвітянський рух у Мацееві був тісно пов'язаний із розвитком української освіти та шкільництва у період Першої світової війни. Важливу роль у цьому процесі відіграв Дмитро Вітовський

– український публіцист, політик, військовий, провідник Український Галицької армії, Державний секретар військових справ ЗУНР. У 1915–1918 рр., будучи сотником Українських січових стрільців (далі – УСС), він очолив один із трьох волинських комісаріатів з набору добровольців у легіон УСС – Ковельський. Адже з 29 січня 1916 р. січові стрільці отримали від австрійської влади дозвіл на проведення серед місцевих жителів вербувальних агітацій до своїх лав. Так, «Сотник Дмитро Вітовський приїхав на Волинь 10 лютого 1916 р.; призначено його до праці в Ковлі, як «вербункового офіцера». Але від початку ніхто не вірив в успіх такої акції, – уважав її навіть не бажаною, – і в дійсності сотник мав підготувати освідомлюючу освітню працю» [11, 7]. Із 10 березня 1916 р. УСС отримало погодження на відкриття українських шкіл на Волині.

Дмитро Вітовський активно вивчав становище населення Ковельського повіту. Його вразило те, що «на місці в Ковлі не було майже українського населення, всіх православних вивезли Росіяне, лишилися переважно самі Жиди. Зпоміж української інтелігенції проживав у Ковлі самотній Марко Луцкевич (пізніший посол у варшавськiм соймі) (у 1920 р. став одним із фундаторів Ковельської повітової «Просвіти» – авт. [3, арк. 1 зв.]), агроном по фаху, повний одушевлення для народньої праці, ідейний, роботящий, – він став до помочі Вітовському і при його вказівках сотник міг навязати звязки з селом» [11, 7]. Саме із Марком Луцкевичем комісар УСС за декілька тижнів об'їхав значну частину сіл та містечок, навіть ті, де не можна було «сподіватися успіхів вербункових, щоб з населенням бути в контактi» [1, 10]. Зупиняючись у кожному населеному пункті, Дмитро Вітовський намагався порозумітися з місцевими мешканцями та викликати у них почуття патріотизму: «Товчуся по селах, як Марко по пеклі, – писав сотник у одному із листів до команданта Коша УСС Никифора Гірняка, – їду в село по два і три рази [...]. От, що тут багато говорити: тут треба робити, робити, робити доки можна, бо не все завтрашній день буде подібний на нинішнього» [1, 10].

Знайомство з жителями Ковельського повіту дозволило Дмитру Вітовському зрозуміти, що через тривалий період полонізації та русифікації, малочисельність та незначну активність української еліти, національна самоідентифікація та самоусвідомлення воли-

нян було порівняно на низькому рівні. Для того, щоб змінити ситуацію та пришвидшити національно-культурне відродження краю, Дмитро Вітовський, разом із іншими січовими стрільцями, які у травні 1916 р. поповнили комісаріат УСС у місті Ковелі, розпочав проводити активну просвітнянську роботу серед місцевого населення. Найбільшу увагу було приділено організації українського шкільництва у повіті, адже, на думку Українських січових стрільців, лише освічені люди можуть стати основою для формування свідомої нації: «Даймо громаді свідомого Українця – а тоді всяке діло скоро піде. І тисяча раз говорити громаді «ви Українці», як немає між нею свідомої хоч би одної одиниці – пропащий час» [11, 9].

Однією із перших було зорганізовано українську приватну школу у містечку Мацеїв, яка була офіційно відкрита 6 листопада 1916 р. [11, 10]. Для документування урочистостей Дмитро Вітовський запросив Миколу Угриня-Безгрішного – підхорунжого, прозаїка, поета, фотографа, видавця, педагога, журналіста, одного із організаторів Пресової Кватири УСС. Останній зробив світліну із «свята отворення української школи» (див. додаток № 1) [11, 8].

В основі шкільної навчальної програми було вивчення таких предметів як релігія, читання, письмо, українська мова, математика, музика, фізкультура. Першою вчителькою в мацеївській школі стала галичанка Ангеліна Гайдучок [11, 10]. За кількістю учнів Народна міська українська школа в Мацееві була однією із найчисельніших. За архівними даними у період з 1916 р. до 1918 р. у ній навчалось 90 учнів [9, арк. 57 зв.].

Мацеївська школа була однією із найкращих у Ковельському та Володимир-Волинському шкільних округах. Про це свідчать протоколи засідань Української окружної шкільної ради у Володимирі-Волинському, яка була створена УСС в 1916 р. для організації та активізації шкільної справи на Волині. До її складу увійшло 10 осіб, серед яких, окрім січових стрільців, були педагоги та батьки учнів із тих населених пунктів, якими опікувалися Володимир-Волинський та Ковельський комісари УСС. На організаційному засіданні 10 грудня 1916 р. було обрано керівництво Української окружної шкільної ради. Її очолив Гнат Мартинець – виходець з Галичини, освітній та громадський діяч, тогочасний посадник міста Володимир-Волинського. Його заступниками стали сотник Дми-

тро Вітовський і четар Микола Саєвич, секретаркою – Володимира Воленська [9, арк. 1 зв.–2].

Шкільна рада часто обговорювала роботу мацеївської школи. Так, вже на другому засіданні 14 грудня 1916 р. її керівництво прийняло рішення якнайшвидше опублікувати «опис створення школи в Матієві» [9, арк. 3 зв.]. На засіданнях члени Ради неодноразово відзначали взірцеву організацію навчального процесу та виховної роботи у Народній міській українській школі в Мацєєві. У протоколі від 16 грудня 1916 р. зафіксовано лист Ангеліни Гайдучок, у якому вона повідомляла Раду про перевірку полковником Урбанським роботи школи. Після інспекції військовий відмітив, що «русини добре організували школу» [9, арк. 8]. У зв'язку з таким схвальним відгуком Гнат Мартинець висловив «свою радість із за цього, що поляк так гарно виразився про школу» і Рада ухвалила рішення надіслати лист з «подякою і признанням» для вчительки у Мацєєві [9, арк. 8]. Одне із наступних повідомлень Ангеліни Гайдучок Українській окружній шкільній раді було про «гостину п. Призидента Скорописа-Йолтуховського при котрім заявив інспектор, що єї школа є взірцева і що до неї пришле польських учительок на науку» [9, арк. 22].

Українська приватна школа у Мацєєві стала не лише активним та зразковим освітнім осередком, а й з її відкриттям пов'язано поширення просвітницьких ідей у містечку. Адже, окрім навчання дітей, січові стрільці також піклувалися про формування при зорганізованих школах, у тому числі і в Мацєєві, бібліотек із книгами українських письменників, як для дітей, так і для дорослих, займалися організацією курсів навчання неписьменних та вечорів, присвячених творчості відомих українських літераторів тощо [12, 2]. Про те, що такі заходи УСС змогли згуртувати жителів містечка Мацєєва у 1916 р. в просвітянський гурток, свідчать документи із справи «Материалы о деятельности библиотеки-читальни в Мацееве (протоколы общих собраний членов, списки членов, отчеты и программы проведения вечеров, спектаклей, переписка и др.)», що зберігається у Державному архіві Волинської області. Так, у 1926 р. Ковельське повітове Товариство «Просвіта» імені Лесі Українки звернулося до повітового старости з проханням надати дозвіл на організацію 31 жовтня 1926 р. Загальних зборів Ради бі-

бліотеки-читальні в Мацеєві для прочитання реферату «Десятиліття існування Товариства «Просвіта» в Матіїві» [8, арк. 151].

Складна військово-політична ситуація, на жаль, завадила тривалому існуванню мацеївської культурно-просвітницької організації і невдовзі вона припинила свою діяльність. Проте мацеївці пам'ятали про засновників першої української школи у містечку та були вдячні їм за просвітянську роботу. Про це свідчить лист 1926 р., надісланий від Ради бібліотеки-читальні Ковельського Товариства «Просвіта» у Матіїві до членів Загальних зборів Львівської «Просвіти», в якому зазначено, що «Читальня у Матіїві на Волині вітає Високі Збори, згадуючи при цьому місцю теплим словом своїх основоположників Галичан УСС бл. п. Вітовського, Ф. Кузика, учит. А. Гайдучоку» [8, арк. 171].

На початку 1920-х рр. активна частина мацеївської інтелігенції систематично намагалася отримати дозвіл вже від органів влади Другої Речі Посполитої на поновлення роботи свого просвітянського осередку. За підтримкою у цій справі жителі містечка Мацеїв зверталися до Ковельської «Просвіти» імені Лесі Українки, яка була заснована у повітовому центрі 14 червня 1920 р., і основним завданням якої було дбати про моральне та фізичне виховання української молоді, а особливо про розвиток культури й освіти українського народу його рідною мовою [7, 1 зв.–2]. До її складу входила значна частина освічених мацеївців [2, арк. 65–65 зв.]. У 1920 р. жителі Мацеєва П. Вавришук, К. Виноградський, Л. Сохарська, С. Красновольський, Г. Садовий, Я. Рудницький, І. Пацовська, О. Сидорська, Л. Галашук в листі до повітової «Просвіти» надіслали прохання надати допомогу у відкритті просвітянської філії в містечку, наголошуючи при цьому, що *«находяться в кутку рідної землі, де освіта знаходиться в темряві, де нема шкіл, де більша частина народу не вміє прочитати рідного слова та не дивлячись на визволення народу від ярма наш нарід нічого не придбав на полі просвітнім, а все більше темніє та темніє. По цілому світі проісходить еволюція, із тим темність схилить свою голову перед освітою, а в нас все одне та одне. Ми громадяни м. Матіїва дали собі слово та взяли за мету боротись з темністю свого рідного народу та бажаємо звернути увагу і боротись з усіма перешкодами для освіти його в духові національнім, від заблидливої*

московської темряви, наймити котрої не дрімають [...], але для боротьби проти цього, ми громадяни м. Матіїва, знаходячись в осередку темноти бажаємо гуртуватися і як мога більше приєднувати працівників до боротьби освіти з темністю. [...] ми бажаємо як один стати до вищезгаданої праці і для цього просимо Вас якнайшвидше відкрити в нас в Матеїві філію Повітового Товариства «Просвіта» [2, арк. 5]. Про те, що осередок робив активні кроки у напрямку офіційної легітимізації свідчить і звернення просвітян містечка Мацеїв на початку 1921 р. до Товариства у м. Ковель з проханням надіслати Статут, печатку, штамп та дати рекомендації щодо організації роботи [2, арк. 63].

Записи «Журналу реєстрації вхідної і вихідної кореспонденції Товариства «Просвіта» в м. Ковелі» теж є доказом активної роботи просвітян у сфері відновлення Маціївської філії Товариства у 1920–1925 рр. Так, у 1920–1922 рр. з Канцелярії повітового просвітянського осередку до Ковельського повітового старости було відправлено декілька звернень із проханням відновити роботу філії «Просвіти» в Мацеєві: «До Повітового Старости. Повідомлення про відкриття філії в м. Маційові та селі Любитові, поруч з проханням відповідного зарядження, щоб адміністрація в повіті не чинила в тій квесті нам перешкод» (7 липня 1920 р.) [4, арк. 2], «До Староства повідомлення об откритті філії Просвіти в Маціїві (26 листопада 1920 р.) [4, арк. 3 зв.], «До Ковельського повітового Старости. Прохання о дозвіл на збори в справі відкриття філії Просвіти в Маціїві» (7 грудня 1920 р.) [4, арк. 4], «До Староства запитання в справі Міціївської філії і просьба дозволу зборів в справі відкриття філії в Любитові і Мацейові» (8 листопада 1921 р.) [4, арк. 6], «До Ковельського повітового Старости о дозвіл на Загальні збори просвітян в Турійську 17/XII і Матіїві 19/XII для відкриття філій» (4 грудня 1922 р.) [4, арк. 15]. Також Канцелярія Ковельської «Просвіти» 29 березня 1923 р. зареєструвала звернення мацеївських просвітян, які просили вжити заходів для відкриття в Мацеєві просвітянської філії та дозволу на проведення 1 квітня 1923 р. Загальних зборів [4, арк. 29 зв.]. У квітні 1923 р. вдалося провести вищезгадані збори і відновити філію «Просвіти» в Мацеєві, про що свідчать переслані у Канцелярію Ковельської «Просвіти» протоколи Загальних зборів та першого засідання Ради Філії [4, арк.

29 зв.]. У відповідь на це з Ковельського староства до повітової «Просвіти» надійшли два повідомлення з вимогою негайно закрити Мацеївський просвітянський осередок, адже владою «відкрита філія товариства не приймається під увагу» [4, арк. 30–31 зв.].

Роботу по відкриттю філії «Просвіти» в Мацєєві також проводив молодший брат Лесі Українки – Микола Косач, який був одним із засновників та активним членом Ковельської «Просвіти», за чийм клопотанням вона отримала ім'я Лесі Українки. Микола Косач неодноразово звертався до повітового старости за дозволом на відкриття просвітянського осередку в Мацєєві. Окрім того він намагався допомогти у вирішенні й приватних проблеми мешканців містечка [2, арк. 15]. Будучи Головою повітової «Просвіти», Микола Косач у 1920 р. сприяв виділенню із каси повітового Товариства коштів на «поповнення в Мацєєві бібліотеки та на культурні видатки» [5, арк. 4]. Таким чином, йому вдалося створити при філії «Просвіти» у Мацєєві солідну бібліотеку, поповнивши її як книжками із власних зібрань, у тому числі оригінальними виданнями творів Лесі Українки, так і придбати тогочасні періодичні видання. У листі від 19 жовтня 1924 р. до Ради Ковельського повітового товариства «Просвіта» мешканці Мацєєва з цього приводу писали: «При філії товариства «Просвіта» у Мацєєві була читальня, котра з закриттям філії була опечатана і зараз знаходиться під печаткою поліції, будучи брак книжок до читання, ласкаво просимо Раду товариства «Просвіта» у Ковлі, своїми стараннями відкрити у Мацєєві читальню товариства «Просвіта», котра могла б задовольнити потреби громадянства в користуванні книжками такої читальні» [8, арк. 1].

Чергову спробу отримати від польської влади офіційний дозвіл на свою діяльність мацєївські просвітяни зробили 24 жовтня 1924 р., звернувшись знову до Ковельської «Просвіти» з проханнями аби та прийняла «заходи об откритті закритої читальні в м. Матіїві» [4, арк. 39 зв.]. 14 червня 1925 р. повітова «Просвіта» отримала ще один лист від жителі Мацєєва, в якому вони наголосили на важливості проведення повітовим Товариством відповідних заходів перед владою для «легітимізації читальні Ковельського товариства «Просвіта» у Мацєєві». Під документом стояв підпис 21 особи, серед них зустрічаємо імена: П. Садощука, Т. Солодухи, П. Патія, І. Сидорського, С. Красновольського, П. Сущука, А. Ваврищук, О. Ваврищука, В. Ваврищук, Г. Ваврищука, І. Сохацького, А. Со-

хаської, А. Кошелюка, М. Сочинського, М. Гурка та ін. [8, арк. 14].

23 жовтня 1925 р. Ковельське староство видало дозвіл на організацію в Мацєєві 25 жовтня 1925 р. Загальних Зборів [8, арк. 17]. Після їх проведення у Канцелярію Ковельської «Просвіти» надійшов відповідний протокол від 26 жовтня 1925 р. На цих зборах відбулося відкриття «Бібліотеки-Читальні Ковельського Товариства «Просвіти» імені Лесі Українки у м. Матіїві» та проведено шляхом таємного голосування вибори Ради правління цього просвітянського осередку. За результатами голосування до її складу ввійшли: Стах Красновольський (25 голосів), Ксенофонт Виноградський (24 голоси), Теодозія Солодуха (22 голоси), Яків Рудницький (15 голосів), Поліксентія Садощук (15 голосів). Загальні Збори постановили, що «оскільки серед вибраних одержав більшість голосів Красновольський – 25, то рахується головою бібліотеки-читальні, а решта вибраних поділяють між собою заступника голови, секретаря, скарбника і бібліотекаря» [8, арк. 20].

Варто зауважити, що згідно повідомлення Ради Мацєївської бібліотеки-читальні товариства «Просвіта» Ковельській «Просвіті» від 8 листопада 1925 р., головою став не С. Красновольський, а К. Виноградський (див. додаток № 2), перший же обійняв посаду заступника голови. Скарбником було призначено Я. Рудницького (див. додаток № 3), секретарем – П. Садощук, бібліотекарем – Т. Солодуху (див. додаток № 4) [8, арк. 25]. У кінці листопада 1925 р. Теодозія Солодуха почала поєднувати посаду бібліотекаря та секретаря [8, арк. 42].

Відповідно до офіційної документації просвітянська бібліотека-читальня в Мацєєві визначалася як Секція (Гурток) Ковельської повітової «Просвіти» імені Лесі Українки. Як й інші філії читалень Ковельської «Просвіти», Мацєївська бібліотека-читальня підпорядковувалася бібліотечній секції повітового осередку Товариства, остання ж діяла на основі окремого статуту від 1925 р. [6, арк. 1–1 зв.]. Саме в цьому нормативно-правовому документі було чітко зафіксовано основні завдання Ковельської просвітянської бібліотечної секції та її філій, у тому числі й Мацєївської, а саме: поширення різними шляхами серед якнайбільшої кількості українського населення Ковельського повіту україномовної літератури та «взагалі українського друкованого слова»; ознайомлення просвітян і місцевого населення із особливостями роботи та значенням

просвітянських бібліотек-читалень; внесення до Ради «Просвіти» проектів та планів відкриття просвітянських бібліотек і читалень у Ковельському повіті та активна робота для постійного збільшення їхньої чисельності; пошук та відбір бібліотекарів для просвітянських бібліотек і читалень; збирання різного роду краєзнавчих матеріалів тощо [6, арк. 1]. Рада правління бібліотеки-читальні в Мацєєві окрім виконання вищезгаданих завдань мала також за дорученням Ковельської повітової «Просвіти» імені Лесі Українки організувати ще й літературно-мистецьку, хорову і шкільно-лекційну секції [8, арк. 20].

Згідно Статуту бібліотечні філії просвітянських Секцій мали щорічно перевибирати членів своїх Рад. Саме з цією метою 31 жовтня 1926 р. відбулися чергові Загальні збори Мацєївської бібліотеки-читальні Ковельської «Просвіти». За результатами голосування Раду правління продовжив очолювати К. Виноградський, але її склад дещо змінився. До нього ввійшли: Григорій Вавришук, Віра Вавришук, Петро Патій, Левко Ціхонський, Анастасія Вавришук, Теодозій Дорошук, Хома Сидорський, Павло Хіцевич, Семен Вавришук, Микола Сачинський [8, арк. 158 зв.]. На цих зборах, для допомоги Повітовій Ревізійній комісії, яка займалася «переглядом» діловодства і грошових рахунків Товариства та його філій, було також створено новий структурний підрозділ – Мацєївську Ревізійну комісію, до складу якої потрапили Яків Рудницький, Василь Туржанський та Іван Сухатський. Окрім проведення виборів, збори також обговорили план подальшої роботи Мацєївської бібліотеки-читальні, наголосивши на необхідності вирішення наступних завдань: заснування при осередковій курсів для неписьменних та курсів крою і шиття; активізація роботи драматично-хорової секції; закупівля для читальні нові книги; будівництво власного приміщення для роботи [8, арк. 159]. Вирішення останньої проблеми було дуже важливим для покращення просвітянської роботи у містечку. Тривалий час проведення більшості вистав та концертів, прочитання лекцій та рефератів відбувалося у будинку просвітянина Олександра Вавришука [8, арк. 13]. 3 листопада 1925 р. будинок під помешкання бібліотеки-читальні здавала жителька Мацєєва Ксенія Шулькевич [8, арк. 54]. У лютому 1926 р. бібліотека-читальня переїхала з помешкання Ксенії Шулькевич до сторожки церкви святої великомучениці Параскеви [8, арк. 101] (див.

додаток № 5). Безперечно, що відсутність власного приміщення для роботи стримувала розвиток просвітянського руху в Мацеєві та сповільнювала його поширення за межі містечка.

Отже, зародження перших просвітянських центрів на Волині пов'язане із діяльністю Українських січових стрільців на території краю у період Першої світової війни, а особливо ковельського комісара з набору добровольців у легіон УСС – Дмитра Вітовського. Потреба у формуванні патріотично налаштованої молоді для поповнення українських військових загонів призвела до поширення освіти серед населення краю. Відкрита УСС школа в Мацеєві дозволила не лише об'єднати мешканців містечка у просвітянський осередок, а й посилити їх прагнення пізнати свою культуру, усвідомити себе українцями, сформувати місцеву українську еліту. Зміна військово-політичної ситуації стала причиною закриття однієї з перших на Волині просвітянських організацій, проте, розуміючи виключну роль освіти та просвітянської роботи у формуванні єдиного українського народу та зростанні його національної самосвідомості, мацеївські просвітяни не полишали спроб відновити та легалізувати свою роботу. Їм це вдалося зробити у 1925 р., коли влада Другої Речі Посполитої дозволила Ковельському повітовому Товариству «Просвіта» імені Лесі Українки відкрити Бібліотеку-Читальню у містечку Мацеїв, яка активно займалася, як освітою місцевих жителів, так і популяризацією української культури, мови та літератури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гіряк Н. З листів полк. Дмитра Вітовського / Н. Гіряк // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 3. – С. 9–11.
2. Державний архів Волинської області (далі: ДАВО), ф. 389, оп. 1, спр. 2.
3. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 3.
4. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 4.
5. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 5.
6. ДАВО, ф. 389, оп. 1, спр. 33.
7. ДАВО, ф. 389, оп. 2, спр. 1.
8. ДАВО, ф. 389, оп. 2, спр. 8.
9. ДАВО, ф. 429, оп. 1, спр. 1.
10. Енциклопедія історії України : У 10 т. / Редкол. : В. А. Смолій та ін. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6. – 784 с.
11. К. І. Сотник Дмитро Вітовський / І. К. // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 2. – С. 6–11.
12. Мишуга Л. У.С.С. на Волині / Л. Мишуга // Діло. – 1917. – 4 квітня. – С. 2.